

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОНИКЛИВІСТЬ ОСІБ З РІЗНИМ ТИПОМ ЕМПАТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті розглядаються результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей психологічної проникливості в осіб, що відрізняються типом емпатичної спрямованості. Встановлено наявність суттєвих відмінностей у структурі психологічної проникливості представників різних типів емпатичної спрямованості.

Ключові слова: емпатія, емпатична спрямованість, структура емпатії, тип емпатичної спрямованості, психологічна проникливість, структура психологічної проникливості.

Актуальність дослідження зумовлена наступними причинами. По-перше, соціально-економічні зміни, які останнім часом відбуваються в нашій країні, загострюють проблему гуманізації суспільного життя, вимагають, з одного боку, ставлення до будь-якої людини як до самоцінності, а з іншого, - встановлення нового типу взаємин між людьми, побудованих на основі глибокої, щирої поваги до індивідуальності кожного. У зв'язку з цим актуалізується питання розвитку емпатичного потенціалу особистості, що сприяє гармонізації міжособистісних стосунків. По-друге, незважаючи на чисельні роботи, в яких розглядаються певні аспекти емпатії, у психології майже відсутні дослідження, в яких емпатія розглядається в контексті її зв'язку з іншими властивостями особистості. Між тим саме вивчення рис особистості в осіб з різною представленістю емпатичних тенденцій дозволяє не тільки безпосередньо, але й опосередковано отримувати важливу додаткову інформацію про феноменологію емпатії, про специфіку її окремих показників.

У науковій літературі емпатія та психологічна проникливість традиційно розглядаються в контексті психології пізнання людини людиною (В.С. Агеєв, Г.М. Андреева, О.О. Бодальов, А.А. Борисова, М.П. Єрастов, С.В. Кондрат'єва, О.А. Кисельова, Н.В. Кузьміна, О.Г. Кукосян, В.О. Лабунська, О.П. Саннікова, І.Е. Стрелкова). Ці дві властивості поєднує те, що і емпатична і прониклива людина характеризується здатністю не тільки відчувати, але й зрозуміти, "побачити" емоційний стан та переживання іншої людини, передбачити її афективні та поведінкові реакції, подальші дії [1; 2; 6].

Так, Л.Л. Надирова вказує на низку психологічних властивостей особистості, що притаманні проникливої людині з високим емпатичним потенціалом: альтруїстична поведінка, толерантність, доброзичливість; сприйнятливості до життя іншої людини, інтерес до неї; прийняття та затвердження життя, адаптивність, безкорислива подія; здатність до діалогічного, суб'єкт-суб'єктного ставлення – спілкування – пізнання; проникнення в єдиний зв'язок речей (проникливість); здатність синтезувати різні рівні духовної реальності; гнучкість і креативність мислення й поведінки; сприйнятливості до міміки та експресії іншої людини, уміння "зчитувати" невербальну інформацію [5].

М. Оллпорт при характеристиці проникливої людини називає наступний набір властивостей, що можна пов'язати з емпатією, насамперед, з когнітивним її компонентом: життєвий досвід; подібність (як особлива частина досвіду, що підказує суб'єктові те, що чим більше інша людина схожа на саму неї, наприклад, за віком, професією тощо, чим більше загальних якостей поєднує них, тим більш це допомагає суб'єктові робити точніші оцінки); інтелект; розуміння себе; відчуженість (схильність, перебуваючи на самоті, замислюватися над складністю людської природи); складність (Г. Оллпорт підкреслював, що люди не можуть зрозуміти тих, хто набагато тонше та складніше за них самих); соціальний інтелект (який характеризується як здатність висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей) [цит. за 6, с. 34].

А.А. Борисова визначаючи психологічну проникливість як цілісне структурне утворення виділяє в її структурі на рівні сенсорно - перцептивного відбиття (серед інших) емоційну чутливість, а на рівні особистісних характеристик - гуманістичну спрямованість особистості, наявність ціннісних орієнтацій, пов'язаних з діяльністю любов'ю [2].

Метою даної статті є повідомлення результатів теоретико-емпіричного дослідження особливостей психологічної проникливості в осіб з різним типом емпатичної спрямованості.

При визначенні емпатії та психологічної проникливості ми спиралися на положення континуально-ієрархічного підходу в дослідженні властивостей особистості (О.П. Саннікова, 1996) [7]. Згідно цього підходу під емпатією ми розуміємо відносно стійку інтегральну властивість особистості, що виявляється: а) у здібності емоційно реагувати на переживання іншої людини (іншого об'єкту емпатії), у розумінні його емоційних станів, у передбаченні афективних реакцій, в активному намаганні допомогти; б) у спрямованості на певний об'єкт емпатичних переживань [6].

В структурі емпатії виділяються 3 рівні: 1) формально-динамічний, що характеризує динамічні властивості емпатії (особливості виникнення та течії емпатичних реакцій), і якісні, які відображають психологічну сутність емпатичного процесу (емоційна емпатія, когнітивна, предиктивна та дійова); 2) змістовний, до якого входять такі аспекти емпатії, що стосуються вибору простору для переживання емпатії й

морально-етичного змісту її об'єкта; 3) імперативний рівень, що відображає індивідуальні уявлення про існуючі соціально-культурні "норми" емпатичних проявів [7].

У даному повідомленні ми обмежилися вивченням деяких змістовних особливостей емпатії (тобто тих її показників, які характеризують емпатичну спрямованість особистості). Змістовий рівень представлено такими показниками емпатичної спрямованості: емпатія до рідних, близьких, друзів (ЕР), яку ми назвали релятивною емпатією (від англійської – relateve – родич), вектор якої спрямований на вузьке коло спілкування; емпатія до колег, клієнтів, учнів (ЕП) – спектр широкого кола спілкування, професійне спілкування; емпатія до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп) – спектр широкого кола спілкування, позапрофесійне спілкування; емпатія суб'єкту до самого себе, аутоемпатія (ЕАут); емпатія до героїв художніх творів (ЕАрт); емпатія до представників тваринного світу (ЕФа); емпатія до рослинного світу (ЕФл); емпатія до природи та навколишнього світу в цілому (ЕНс); емпатія до подій минулого у житті суб'єкта та оточуючих його людей (ЕРет); емпатія до майбутніх подій (ЕМ) [6; 9].

Кожен з цих показників розглядається нами як біполярний континуум, один полюс якого містить характеристики, що свідчать про здібність суб'єкта до прояву емпатії по відношенню до даного об'єкта (тобто про емпатичні переваги суб'єкта), другий - про відсутність такої здібності (тобто про те, що даний об'єкт "заперечується" суб'єктом як "емпатична цінність"). Зазначенні показники пов'язанні із спрямованістю емпатичної активності людини на певні об'єкти навколишнього середовища та, як свідчить аналіз психологічної літератури, а також результати нашого емпіричного дослідження, в основному відображають область емпатичної спрямованості особистості. При цьому, під емпатичною спрямованістю ми розуміємо прояв емпатичних переваг, "вибір" суб'єктом тих об'єктів, тих сфер життєдіяльності, по відношенню до яких, у першу чергу, виникають емпатичні переживання суб'єкта, і де найбільш яскраво виявляється індивідуальна своєрідність емпатії [6].

При визначенні психологічної проникливості ми спиралися на роботи О.П. Саннікової та О.А. Кисельової. Психологічна проникливість визначається цими авторами як стійка властивість індивідуальності, що проявляється в здатності глибоко проникати у внутрішній світ іншої людини, адекватно розуміти й інтерпретувати як безпосередню поведінку людей (міміка, жести, пантоміміка), так і дистальні характеристики (бажання, емоційні стани, потреби) [8].

В структурі психологічної проникливості авторами розглядається: на динамічному рівні - показники, що характеризують процесуальну сторону психологічної проникливості, особливості її виникнення й протікання; на якісному - показники, що відбивають психологічну сутність проникливості; на змістовному – показники, пов'язані з особистісними цінностями й мотиваційною спрямованістю суб'єкта, тобто ті аспекти, за допомогою яких виникає вибіркове сприйняття окремих аспектів людської психіки, певних властивостей людини, що сприймається (її переживання, риси характеру, моральні якості, вчинки, мотиви поведінки тощо).

Таким чином, структура психологічної проникливості містить наступні характеристики, що представляють собою біполярні континууми, які мають два протилежних полюси того самого показника, що визначають високий (низький) рівень прояву кожного:

1. *Психологічна "пильність" (ПЗ)* - бачення психологічних проблем іншої людини, глибоке проникнення в її внутрішній світ, в її переживання, а також чіткість, легкість, швидкість виникнення психологічного образу іншої людини.

2. *Соціальна інтуїція (СІ)* - специфічна властивість особистості, що дозволяє створити адекватний образ іншої людини без логічного обґрунтування, без аналізу її особистісних рис, психологічних властивостей, особливостей її реакцій, поведінки, міміки та пантоміміки. Підставою для створення образу іншої людини є прихована проникливість, безпосереднє збагнення істини без участі свідомості. Даний показник являє собою психологічну характеристику, що інтегрує деякі особливості почуттєвого пізнання, життєвий досвід і природне чуття.

3. *Спрямованість особистості на розуміння іншої людини (СР)* виявляється в потребі і прагненні до аналізу психічних станів іншої людини, розумінню її внутрішнього світу, переживань, особливостей характеру, вчинків.

4. *Схильність до психологічної інтерпретації (ПІ)* – створення образу іншої людини на основі логічних умовисновків, аналізу, синтезу різної інформації; обґрунтована, грамотна інтерпретація отриманої інформації про психологічні особливості іншої людини, її переживань, зовнішнього вигляду, поведінки.

5. *Самостійність суджень (СС)* - образ людини, що сприймається, складається на основі власних знань, досвіду, власних суджень. При цьому чужі настанови, авторитети не впливають на сприйняття іншої людини.

6. *Безпристрасність (Б)* – неупередженість, незалежність сприйняття іншої людини від настанов, упереджень, власного ставлення до неї. Думка про іншу людину складається безпристрасно, неупереджено. Толерантність, терпимість до іншої людини, прийняття її такою, якою вона є.

7. *Схильність до створення цілісного, згорнутого (Ц) психологічного образу* (синтетичність). Образ іншої людини складається на основі узагальнення її рис, властивостей, реакцій поведінки; глобальність, інтегрованість, згуртованість рис особистості, кодування, згорнутість, стислість психологічного образу, віднесення його до визначеного типу, прагнення виділити найбільш загальні його ознаки.

8. *Гнучкість образу (ГО)* - раціональна корекція образу іншої людини в процесі спілкування. Образ не є незмінним, застиглим. Нова інформація про психологічний світ іншої людини відслідковується, у результаті

чого вносяться необхідні зміни в образ, що створився. При цьому відсутні сумніви в адекватності уявлень про іншу людину [8].

Дослідження проводилося на базі відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності "Психологія" факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними студентами Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. В ньому брало участь 70 слухачів означеного факультету, віком від 21 до 45 років.

Емпіричне дослідження, спрямоване на визначення специфіки психологічної проникливості в осіб з різним типом емпатичної спрямованості, було здійснено за допомогою наступних психодіагностичних методик:

- 1) "Тест-опитувальник емпатичної спрямованості особистості" (О.П. Саннікова - О.А.Орищенко) [9];
- 2) "Тест-опитувальник психологічної проникливості" (О.П. Саннікова - О.А.Кисельова) [8].

Вибір даного психодіагностичного інструментарію пояснюється, по-перше, тим, що за його допомогою ми отримуємо необхідну інформацію саме про ті властивості, що вивчаються, по – друге, названі психодіагностичні методики є досить надійними та валідними.

Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою кореляційного та якісного (методи "асів" та "профілів") аналізів.

Результати попереднього кореляційного аналізу підтвердили можливість зіставляти зазначені психологічні характеристики та дозволили здійснити якісний аналіз отриманих даних.

Приступаючи до якісного аналізу результатів емпіричного дослідження ми передбачили, що представники різних типів емпатичної спрямованості відрізнятимуться специфікою психологічної проникливості, тобто своєрідним якісно-кількісним поєднанням показників, що входять до її структури.

Спочатку за допомогою методу "асів" на основі даних, отриманих при використанні методики, що діагностує емпатичну спрямованість, були виявлені *типи емпатичної спрямованості*, що відрізняються поєднанням її показників, а саме:

- групи досліджуваних з високими та низькими значеннями загального показнику емпатичної спрямованості (ЗПЕС – max; ЗПЕС – min);

- групи досліджуваних з домінуванням певного типу емпатичної спрямованості, тобто схильністю до переживання емпатії переважно у одній з наступних сфер життєдіяльності:

1) *сфера соціальної спрямованості емпатії*, що включає домінування показників EP; EP; EPп (соціо-емпатія);

2) *сфера спрямованості емпатії на внутрішній світ самого суб'єкту*, до якої входить змістовний показник EAут (аутоемпатія);

3) *сфера спрямованості емпатії на природу*, до якої увійшли змістовні показники EФа; EФл; EНс;

4) *сфера спрямованості емпатії на минулі події у житті суб'єкта та його близьких або події можливого майбутнього*, до якої входять змістовні показники EPет; EM (ретро-про-емпатія).

Домінуюча схильність виявляти емпатію переважно по відношенню до якоїсь однієї з названих сфер, свідчить про те, що саме ця сфера життєдіяльності має для індивідів кожної групи (типу) найбільшу значущість, саме вона займає в їхній системі емпатичних "цінностей" домінуюче положення, тобто визначає їх емпатичні переваги, їх емпатичну спрямованість.

На наступному етапі емпіричного дослідження склалися профілі психологічної проникливості представників кожного з виділених типів емпатичної спрямованості. Аналіз отриманих профілів дозволив дослідити особливості психологічної проникливості представника різних типів емпатичної спрямованості (результати порівняльного аналізу профілів представлені у таблиці 1).

У даній таблиці представлені тільки домінуючі показники психологічної проникливості, тобто ті, котрі мають найбільше відхилення від середньої лінії ряду у відповідних профілях, що характеризують проникливість представників виділених груп. Порядок пред'явлення показників відповідає його абсолютному ранговому місцю (за убаванням модуля значення).

Таблиця 1

Специфіка психологічної проникливості осіб з різним типом емпатичної спрямованості

Ранг	Типи емпатичної спрямованості					
	ЗПЕС max	ЗПЕС min	Соц	Аут	ЕНс	Рето-про
1	ПП+	ПП+	СІ-	СР+	Ц+	ПП+
2	СС-	СІ+	ПП-	СІ+	СС+	ГО-
3	СІ-	СС+	СС-	ПП+	СР-	СС-
4	Ц-	ПЗ+	Б-	ГО+	СІ-	Б-
5	ПП-	Ц-	ГО-	Б-	Б-	СР-

Аналіз профілів та даних таблиці дозволив описати специфіку психологічної проникливості представників всіх виділених нами типів емпатичної спрямованості.

Розглянемо своєрідність психологічної проникливості досліджуваних групи з високими значеннями загального показника емпатичної спрямованості (ЗПЕС-тах), які характеризуються схильністю до аналізу й узагальненню інформації, отриманої про іншу людину, потребою здійснити її психологічну інтерпретацію (ПІ+). Відсутність інтуїції в осіб даного типу (СІ-), залежність від чужих думок в оцінці іншої людини (СС-), а також вибіркоче сортування уявлень про неї (Ц-) роблять образ, що створюється, поверхневим, неглибоким, неточним (ПЗ-). Необхідно відзначити той факт, що для цієї групи досліджуваних характерні низькі значення загального показника психологічної проникливості. Аналіз літератури [3; 4], а також наші власні спостереження дозволяють пояснити це "надмірною чутливістю" осіб з високим емпатичним потенціалом по відношенню до іншої людини, що не тільки не сприяє, але й заважає проявам проникливості.

Досліджуванні групи з низькими значеннями загального показника емпатичної спрямованості (ЗПЕС-мін) відрізняються чіткістю, легкістю, швидкістю виникнення образу іншої людини (ПЗ+), чому сприяє і добре розвинена інтуїція (СІ+) і грамотна інтерпретація (ПІ+) отриманої інформації про психологічні особливості партнера по спілкуванню (його переживання, зовнішній вигляд, поведінка). Для типового представника цієї групи важлива кожна деталь в характеристиці людини, що сприймається (Ц-). На оцінки, що вони дають людям, не впливають чужі думки, соціальні настанови тощо (СС+).

Групу осіб, схильних до емпатичних переживань переважно в сфері соціальних відносин (соціо), відрізняє неточність, неадекватність сприйняття іншої людини (ПЗ-), відсутність інтуїції (СІ-), залежність від думок оточуючих людей в оцінках партнера по спілкуванню (СС-), негнучкість образу (ГО-).

Досліджуванні групи з домінуванням аутоемпатичних тенденцій (ауто) відрізняється від інших типів, високим рівнем психологічної проникливості. Таки особистості характеризуються прагненням до аналізу емоційного стану іншої людини (СР+), здатністю логічно обґрунтовувати й інтерпретувати отриману про неї інформацію (ПІ+), розвинутою інтуїцією (СІ+), умінням коректувати сформований образ при зміні обставин (ГО+). При цьому, важливо відзначити, що подібним особистостям властива деяка суб'єктивність, упередженість в оцінках людей (Б-).

Особи з домінуючою схильністю до емпатичних переживань до навколишнього світу схильні оцінювати інших людей, покладаючись тільки на власний досвід і знання (СС+), причому, характеристика психологічних особливостей іншої людини ґрунтується, переважно, на поверхневих, але найбільш виражених у поведінці (і не завжди істотних) ознаках (Ц+). Представників даного типу емпатичної спрямованості також відрізняє майже повна відсутність інтуїції і глибокого, щирого інтересу до внутрішнього світу партнера по спілкуванню (СІ-, СР-).

Специфіка психологічної проникливості групи досліджуваних з домінуванням емпатичної спрямованості на події минулого та майбутнього (ретро-про), виявляється, з одного боку, у схильності до психологічної інтерпретації (ПІ+), а, з іншого, - у відсутності спрямованості на розуміння іншої людини (СР-), упередженості і негнучкості в оцінках (Б-, ГО-), схильності піддаватися впливам соціальних настанов, обставин, думок оточення про людину, що сприймається (СС-).

Підсумовуючи сказане можна зробити наступні висновки: 1. Теоретично визначені та емпірично виділені типи емпатичної спрямованості, що обумовлені домінуванням одного або декількох змістовних компонентів емпатії. Використання методу "асів" дозволило не тільки згрупувати досліджуваних за типом емпатичної спрямованості, але й дослідити міжгрупові відмінності. 2. Використання методу "профілів" дало можливість вивчити та описати "психологічні портрети" осіб з різним типом емпатичної спрямованості. Встановлено, що кожному типу емпатичної спрямованості властива певна специфіка психологічної проникливості, тобто певне кількісне-якісне поєднання показників, що входять до її структури. 3. Емпірично виявлено, що серед наших досліджуваних найбільш високі значення загального показника психологічної проникливості мають досліджувані групи з домінуванням аутоемпатичних тенденцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова А.А. Психологическая проницательность / А.А. Борисова. – Ярославль, 1999. – 444 с.
2. Киселева Е.А. Особенности психологической проницательности у лиц с различной эмоциональной диспозицией : Дис. канд. психол. наук / Е.А. Киселева. – Одесса, 1999. – 246 с.
3. Князев В.Н. Психологические особенности понимания личности значимого другого как субъекта общения : автор. дис. канд. психол. наук / В.Н. Князев. – М., 1981. – 22 с.
4. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. - 6-е изд., перераб. и дол. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
5. Надырова Л.Л. Струны общности: теоретические основы развития эмпатии у студентов музыкально-педагогических факультетов / Л.Л. Надырова. — Владимир: ВГПУ, 1999. — 318 с.

6. *Орищенко О.А.* Дифференциально-психологический анализ эмпатии : Дис. канд. психол. наук / О.А. Орищенко. – Одесса, 2004. – 222 с.
7. *Санникова О.П.* Эмоциональность в структуре личности / О.П. Санникова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.
8. *Санникова О.П., Киселева Е.А.* Психологическая проницательность и ее диагностика /О.П. Санникова, Е.А. Киселева Е.А. // Виховання екологічної культури. – Одесса, 1997. – С. 91 -98.
9. *Санникова О.П., Орищенко О.А.* Диагностика содержательных особенностей эмпатии: апробация оригинального теста / О.П. Санникова, О.А. Орищенко. – Одесса: СМІЛ, 2003. – С. 171 – 175.

Подано до редакції 08.10.12
